

طرح تحقیق در تحقیقات اجتماعی

نویسنده: دیوید دواس

مترجم: هوشنگ نایبی

تهران؛ ۱۳۸۷

ناشر: نشر آگاه، ۳۵۰ صفحه

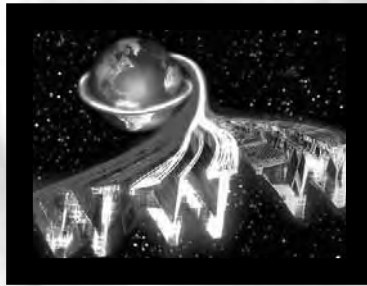
محمد علی عابدی پور

این کتاب دارای پنج بخش و ۱۵ فصل و یک پیشگفتار است. در پیشگفتار ضمن بیان دغدغه‌ی اصلی از تدوین کتاب که توجه به مسائل طرح تحقیق (ساختار تحقیقات) است، یکی از معایب اصلی تعداد زیادی از تحقیقات علوم اجتماعی را گزینش طرح و ساختاری می‌داند که برای کاربردهای مورد نظر نامناسب است و غالباً پشتوانه‌ی نتیجه‌گیری‌هایی نیست که معمولاً به عمل می‌آید.

بخش اول کتاب پیرامون طرح تحقیق و دارای سه فصل است. در فصل یکم به مضمون طرح تحقیق در هر دو تحقیق توصیفی و تبیینی پرداخته شده. در این فصل استدلال می‌شود که نقش اصلی طرح تحقیق به حداقل رساندن احتمال استنباط‌های علی ناصحیح از داده‌هاست.

در **فصل دوم** (ابزارهای طرح تحقیق) بر اهمیت تشریح پرسش‌های اصلی و مفاهیم تحقیق قبل از تدوین طرح تحقیق تأکید شده و رهنمودهایی برای کمک به تمرکز بر پرسش‌های اصلی هر دو نوع تحقیق توصیفی و تبیینی ارائه شده است. سرانجام سه مفهوم اصلی که در قلب هر طرح تحقیق خوبی قرار دارد به میان آمد: ۱- اعتبار درونی، ۲- اعتبار بیرونی، ۳- خطای سنجش.

در **فصل سوم** (علیت و منطق طرح تحقیق) به بررسی نحوه‌ی ساختن طرح تحقیق پرداخته شده، به گونه‌ای که به استنباط علی قانع کننده از تحقیق کمک کند. رئوس کلی شش عنصر مرکزی طرح

بر تغییر ناشی از مداخله، ۳ - گروه‌های مبتنی بر تفاوت‌های موجود به جای انتساب تصادفی.

در این فصل به تشریح وجوه تمایز این طرح می‌پردازد. در فصل بعدی به این نکته اشاره می‌کند که چون طرح‌های مقطعی فاقد بعد زمان و گروه کنترل تصادفی‌اند با کاستی‌های بالقوه‌ای برای تحلیل علی‌قرین‌اند. این کاستی‌ها اعتبار درونی مطالعات مقطعی را به مخاطره می‌افکنند. در این فصل این کاستی‌ها مطرح و راه‌های کم کردن تأثیر آنها ارائه شده است. طرح‌های مقطعی طرح‌هایی ساده و کم هزینه‌اند و از این رو غالباً می‌توانند از نمونه‌هایی عالی برخوردار باشند و از مسائل افت نمونه برکنار بمانند. در نتیجه طرح مقطعی می‌تواند از اعتبار بیرونی قوی برخوردار باشد. در آخرین فصل (تحلیل مقطعی) رهنمودهایی برای تحلیل توصیفی و تبیین داده‌های طرح‌های مقطعی ارائه می‌دهد. در اینجا تکنیک‌های خاص بررسی نشد، اما بسیاری از رهنمودهای آماری در بخش دوم کتاب برای تحلیل مقطعی نیز صدق می‌کند. در این فصل مسائل خاص استفاده از داده‌های مقطعی برای تحلیل علی بررسی شده، همچنین خطوط کلی منطق استفاده از کنترل آماری و تحلیل چند متغیری که داده‌های مقطعی را برای تحلیل علی سودمند می‌سازد، مطرح شده است. سپس تشریح یکی از انواع تحلیل چند متغیری بیان شده است تا درکی از نحوه‌ی پرداختن به مسائل تحلیل علی پیدا شود. سرانجام روش تحلیل داده‌های مطالعات مقطعی مکرر عنوان شده و به ویژه به تحلیل نسلی - نحوه‌ی ساختن و تفسیر جدول نسلی و وقوف بر محدودیت‌های این نوع تحلیل پرداخته شده است.

بخش پنجم کتاب که آخرین بخش آن است به طرح‌های موردپژوهی اختصاص دارد در اولین فصل آن طرح‌های موردپژوهی یکی از طرح‌های عمده‌ی تحقیقات اجتماعی معرفی شده‌اند. طرح‌های موردپژوهی، رویکردی انعطاف‌پذیر عرضه می‌کنند که می‌تواند منجر به تنوع بزرگی از طرح‌های خاص گردد. از روش‌های متنوعی برای گردآوری داده‌ها استفاده می‌کنند و به ویژه درخور استفاده از واحدهای تحلیل گوناگون‌اند. طرح موردپژوهی به ویژه برای وضعیت‌هایی مناسب است که شامل شمار کوچکی مورد با تعداد زیادی متغیرند. این رویکرد برای کندوکاو موردها در جایی که درک بخش‌های یک مورد در بستر کلیت‌اش ضروری است، مناسب است.

تحقیق عبارتند از: ۱ - افراد گروه‌ها، ۲ - تعداد پیش‌آزمون‌ها، ۳ - تعداد پس‌آزمون‌ها، ۴ - ماهیت انتساب به گروه‌ها، ۵ - نوع مداخله‌ها ۶ - تعداد مداخله‌ها.

طرح‌های تحقیق بر حسب نحوه‌ی عمل با این عناصر فرق می‌کند. سپس نویسنده به معرفی چهار نوع عمده‌ی طرح تحقیق در بخش‌های دوم تا پنجم کتاب می‌پردازد. این چهار طرح عبارتند از: ۱ - طرح آزمایش، ۲ - طرح طولی، ۳ - طرح مقطعی، ۴ - مورد پژوهشی.

بخش دوم (طرح آزمایش) دارای سه فصل است. در اولین فصل آن به معرفی انواع طرح‌های آزمایش از جمله طرح کلاسیک، طرح آزمایش گذشته‌نگر، طرح پس‌آزمون‌های چندگانه، گروه‌های چندگانه و طرح فاکتوریل اشاره و در دومین فصل برخی از مسائلی که اعتبار درونی و بیرونی تحقیق را به خطر می‌افکنند، و رئوس کلی نحوه‌ی غلبه بر این خطرات بیان شده است. فصل پایانی این بخش به بررسی منطق تحلیل داده‌های طرح‌های آزمایش پرداخته است. بخش اعظم منطق اساسی آن مقایسه‌ی گروه‌ها بر حسب عملکردشان در متغیر مطول است. در این فصل برای کمک به انتخاب آمارهای مناسب، ملاحظات اصلی مطرح شد که باید در انتخاب روش خاص مقایسه در نظر گرفته شود. بخش سوم (طرح طولی) نیز در سه فصل طراحی شده است. طرح‌های طولی، ابزاری برای پیگیری تغییر در طول زمان و تعیین توالی رخدادها فراهم می‌آورند. در اولین فصل، گستره‌ای از راه‌های متفاوت تدوین مطالعه‌ی طولی به مثابه ابزار پیگیری تغییر به میان آمده؛ این طرح‌ها شامل: طرح‌های آینده‌نگر و گذشته‌نگر و طرح‌هایی که دنبال افراد ثابتی در طول زمان است (مطالعات پانل) و... می‌باشد. در دومین فصل به شیوه‌هایی برای تقویت اعتبار درونی و بیرونی طرح‌های طولی می‌پردازد. محور سومین فصل تحلیل مسائلی بود که در سنجش تغییر پیش می‌آید. اطلاعات ناقص ناشی از کامل نبودن داده‌های گردآوری شده، یکی از مسائل مهم مطرح شده در این فصل است. همچنین راه‌های استاندارد کردن برخی اندازه‌گیری‌ها در طول زمان مورد بحث قرار گرفته است.

بخش چهارم کتاب به طرح‌های مقطعی اختصاص دارد. طرح‌های مقطعی دارای سه ویژگی متمایزند:

۱ - فقدان بعد زمان، ۲ - اتکا بر تفاوت‌های موجود به جای اتکا

طرح موردپژوهی برای مطالعه‌ی کل‌ها است تا بخش‌ها. این طرح به ویژه هنگامی مناسب است که در کندوکاو پدیده نمی‌توان مداخله‌ای اعمال کرد. طرح موردپژوهی خاصه در جایی مناسب است که در پی حذف اثر متغیرهای بیرونی نیستیم یا امکان آن را نداریم، بلکه در پی بررسی اثر آنها بر پدیده‌ی مورد نظر هستیم. مسائل موردپژوهی دومین فصل این بخش را تشکیل می‌دهد که به طور خلاصه تأکید شده که اعتبار درونی موردپژوهی‌ها متکی است بر منطق این طرح‌ها که از منطق سایر طرح‌های تحقیق متمایز است. موردپژوهی‌ها بر تعداد زیادی متغیر و نحوه‌ی رابطه‌ی متقابل آنها متمرکز است. در عوض محور سایر طرح‌ها تمرکز بر تأثیر تعداد معدودی متغیر و کنترل تأثیر سیار متغیرها است. یکی از نقاط قوت موردپژوهی تلاش آنها برای درک اهمیت عامل‌های خاص در بستر و زمینه‌ی کل مورد است تا مجزا کردن مورد از زمینه‌اش. موردپژوهی دارای ظرفیت بالقوه‌ی برخورداری از اعتبار درونی خوب براساس درک کامل‌تری از معنای رفتار و وقایع خاص نیز هست.

اعتبار درونی موردپژوهی مبتنی بر منطق تکرار است و نه منطق نمونه‌گیری.

از موردپژوهی برای تعمیم به نظریه و نه تعمیم به جمعیت استفاده می‌شود.

موردها در موردپژوهی به صورت استراتژیک انتخاب می‌شوند و نه به صورت آماری و به عنوان آزمون تعیین کننده‌ی قضایای نظری گزینش می‌شوند. در اینجا مسائل انتخاب موردها، انتخاب روش گردآوری داده‌ها و اطلاعات مربوط به مورد و اجرای موردپژوهی عنوان شد. سرانجام مسائل اخلاقی که ممکن است در موردپژوهی‌ها پیش آید، خاصه آنهایی که از مشاهده‌ی مشارکتی و روش‌های اتنوگرافی استفاده می‌کنند، مطرح شد. در فصل پایانی بخش پنجم با عنوان تحلیل موردپژوهی بر این نکته تأکید شد که تحلیل موردپژوهی اساساً باید کاری تعمداً نظری باشد؛ این امر مهم درباره‌ی موردپژوهی توصیفی صدق می‌کند و هم درباره‌ی موردپژوهی تبیینی.

کاربردهای تیپ‌های ناب به عنوان روش تحلیل موردپژوهی توصیفی به میان آمد. دو روش کلی تحلیل موردپژوهی تبیینی مطرح شد (۱- تطبیق الگو، ۲- تحلیل رشته زمانی) هنگامی که موردپژوهی برای نظریه آزمایی به کار می‌رود تطبیق الگو، راه مناسبی برای تحلیل و مقایسه‌ی موردهاست. تطبیق الگو، دامنه‌ی گسترده‌تری از تطبیق الگوهای پیش‌بینی شده‌ی بسیار ساده دارد تا الگوهای بسیار پیچیده‌ی دارای متغیرهای مستقل و وابسته‌ی متعدد.

در جایی که از موردپژوهی برای نظریه‌سازی استفاده می‌شود، استقرای تحلیل روش خوبی برای تحلیل و بهره‌جستن از هر موردپژوهی است. در این کتاب بخش‌ها و فصل‌ها به شکل منطقی سازماندهی شده

است، به گونه‌ای که به استثنای بخش اول که در زمینه‌ی طرح تحقیق است، در چهار بخش دیگر که به چهار روش تحقیق اختصاص داده شده، برای هر یک اجزایی ارائه گردیده است. در فصل اول انواع روش‌ها، در فصل دوم مسائل مربوط به آن روش و در فصل پایانی تحلیل داده‌های آن روش مربوطه مورد بررسی قرار گرفته است.

از امتیازات این کتاب می‌توان به ارائه‌ی خلاصه مطالب در پایان هر فصل اشاره کرد. هر چند در پایان فصل دهم از این کار غفلت شده است.

برخورداری کتاب از جداول و نمودارهای متنوع یکی دیگر از وجوه امتیاز این کتاب محسوب می‌گردد که خواننده را در فهم مطالب ارائه شده یاری می‌نماید.

علی‌رغم اذعان به ترجمه‌ی روان و سلیس کتاب باید به این حقیقت نیز اشاره کرد که در مواردی مطلب ارائه شده گویا و مفهوم نبوده است و در مواردی از جمله صفحه‌ی ۱۵۸ کلماتی چون «من باب مثال» و در صفحه‌ی ۲۱ «فی المثل» آمده و لازم بود معادل فارسی آنها، کلماتی چون مثلاً، یا مانند، آورده می‌شد.

در مجموع با توجه به یافته‌های علمی کتاب و اصطلاحات و ادبیات بکار گرفته در آن به نظر می‌رسد مطالعه و فهم آن برای افراد مبتدی و کسانی که در زمینه‌ی روش‌های تحقیق اطلاعات و آگاهی قبلی ندارند، مشکل باشد. بدیهی است بهره‌برداری بیشتر از مطالب این کتاب مستلزم اندوخته‌های قبلی در زمینه‌ی ادبیات، مفاهیم و اصطلاحات روش‌های تحقیق نوین است.